

Fizikatörténet

Az elektromosságtan története

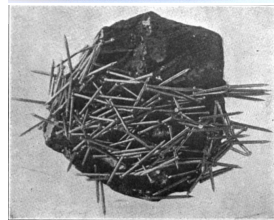
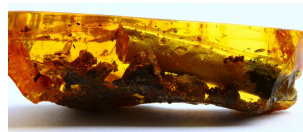
Horváth András
SZE, Fizika és Kémia Tsz.

v 1.5

Korai eredmények

Ókori eredmények:

- A borostyánkő száraz anyaggal megdörzsölve fura állapotba kerül: odavonz magához bizonyos anyagokat.
Mai név: **statikus elektromosság**.
(elektro- előtag eredete: ógörög „borostyán”)
- Vannak vasérccek, melyek vonzzák a vas tárgyakat, egymást meg vonzzák vagy taszítják.
Mai név: **statikus mágnesesség, ferromágnesesség**.
- Mágnesvasérc tárgyak törekednek mindig ugyanabba az irányba befordulni.
Mai név: **iránytű, ami a Föld mágneses tere hatására fordul el**.

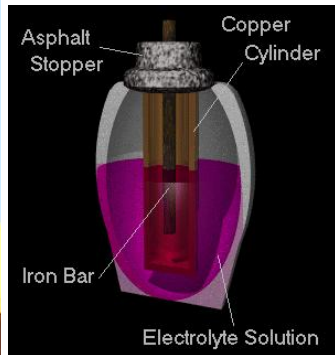
A „bagdadi elemek” vagy „pártus elemek”

I.e. 2–6. szd.-ból származó lelet a mai Bagdad területéről.

Alkotórészek: cserép edény, vas rúd, réz cső.

Ha ezeket összerakjuk és pl. gyümölcslevet vagy savas vizet töltünk bele, áramforrásként viselkedik!

(olyan, mint egy galvánelem)

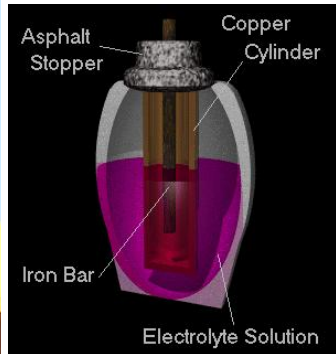
A „bagdadi elemek” vagy „pártus elemek”

I.e. 2–6. szd.-ból származó lelet a mai Bagdad területéről.

Alkotórészek: cserép edény, vas rúd, réz cső.

Ha ezeket összerakjuk és pl. gyümölcslevet vagy savas vizet töltünk bele, áramforrásként viselkedik!

(olyan, mint egy galvánelem)

Mire használhatták? Csak tippek vannak. Legvalószínűbb: felületek vékony fémréteggel való bevonása.

(Nem adott le sok energiát, komoly fényforrást vagy egyebet nem hajthatott meg.)

Az első eredmények

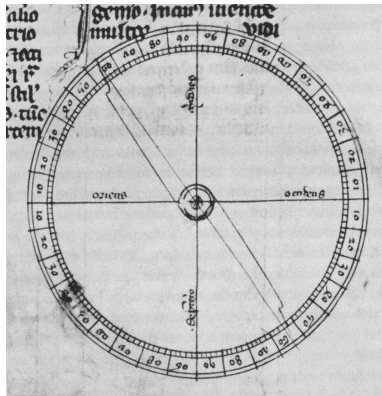
AFKT 4.4.1

AFKT 4.4.2

Petrus Peregrinus (1220–??)

Egy rövid mű, 1269:

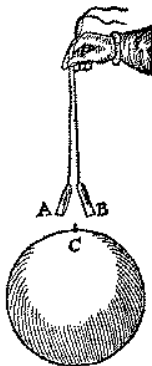
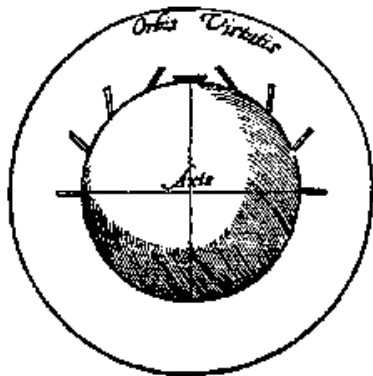
- precíz iránytű készítés
- „mágneses pólusok” kifejezés és azok szabályai (vonzás, taszítás)
- mágneses gömb erővonalai (iránytűvel kimérve)
- mágneses motor, „örökmozgó” tervezése: nem működne, de mutatja a motivációt
- a mágnesesség fontossága: ez mozgatja a bolygókat?

Kevés fennmaradt példány. Talán mások is foglalkoztak akkoriban már a témával.

William Gilbert (1544–1603)

William Gilbert rajzai:

Bal oldalt: **a Föld mágneses tere.**

Jobb oldalt: **mágneses megosztás.**

Alul egy nagy mágnesgömb (C),
amihez felülről két lágyvas darabot (A,
B) lógatunk.

A nagy mágnes ideiglenesen
felmágnesezi a vasdarabokat, amik
ezért taszítják egymást.

További eredmények

Otto von Guericke (1602–1686):

Dörzselektromos gép: mechanikus áttétellel erősebb és megbízhatóbb dörzsölés $\Rightarrow$ **jól látható jelenségek:**

- érezhető „rázás”
- pár cm hosszú szikrák
- égnek álló haj

(Látványos kísérletek úri szalonokban.)

Sokáig ez az egyetlen erősebb „áramforrás”!

Elképzelések az elektromosság és mágnesesség fontosságáról:

Kepler: a bolygókat mágneses erő tartja pályájukon.

Newton: az anyag kis részei közt elektromos erő hat. (ez igaz is!)

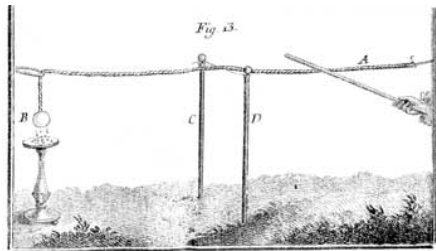
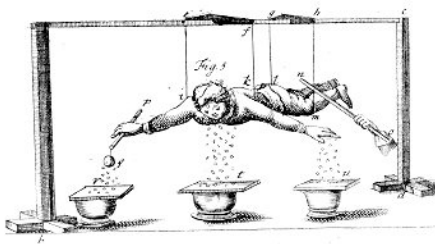

A kvalitatív elektrosztatika

AFKT 4.4.3

Stephan Gray (1666–1736), **Jean Teophile Desaguliers** (1683–1744), 1700-as évek első fele: selyemszára (=szigetelés) függesztett testek elektromos tulajdonságai.

- sok fajta anyag feltölthető
- a fémek vezetik az elektromos állapotot több száz méterre is, de ehhez jó szigetelés kell
- jelek továbbításának gondolata (technikai feltételek még nem adottak az alkalmazáshoz)

A leideni palack alkalmazása

Több palack összekötése:

- töltéskor párhuzamos
- kisütéskor soros

kapcsolás. (Félautomata kapcsoló szerkezetek.)

Jedlik Ányos 90 cm-es szikrákat is létrehozott így.

Alkalmazások fellendülése.

(Népszerűsítés, cirkuszi mutatvány, élettani hatásokkal való kísérletezés.)

Sajnos még így is kevés a használható össz-töltés, ezért **nem lehet tartós elektromos áramot biztosítani.**

Franklin sárkányos kísérlete

Franklin sárkányos kísérlete

Modern áthallás:
A félőrrült tudós villámokkal kísérletezik:
Talán van köze a Franklinhoz.

Mi is az elektromosság?

Az 1700-as években elterjedt elmélet szerint **a kétféle elektromosság (pozitív, negatív) kétféle folyadékot jelent.** (Nollet, Dufay)

1700-as évek vége, Franklin modellje: **csak egyféle elektromosság van**, de ha túl kevés van e folyadékból akkor azt pozitív, ha túl sok, akkor negatív töltést érzünk.

Egyiknek sincs teljesen igaza!

Franklin elképzelésében a töltésmegmaradás megsejtése benne van.

Ne feledjük: még nincs mai értelemben vett atomelmélet.

Mi is az elektromosság?

Az 1700-as években elterjedt elmélet szerint **a kétféle elektromosság (pozitív, negatív) kétféle folyadékot jelent.** (Nollet, Dufay)

1700-as évek vége, Franklin modellje: **csak egyféle elektromosság van**, de ha túl kevés van e folyadékból akkor azt pozitív, ha túl sok, akkor negatív töltést érzünk.

Egyiknek sincs teljesen igaza!

Franklin elképzelésében a töltésmegmaradás megsejtése benne van.

Ne feledjük: még nincs mai értelemben vett atomelmélet.

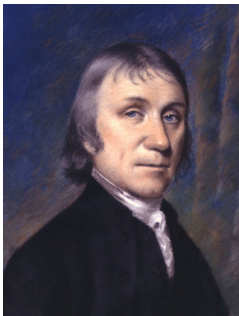
Megjegyzés: Az elektromos és mágneses jelenségeknek korábban sokszor tulajdonítottak „mágikus” erőt.

A kor tudósai ezektől a munkáktól az anyag szerkezetének megismerését is remélték.
Tulajdonképp igazuk lett...

Mérő elektrosztatika

AFKT 4.4.4

Az elektrosztatikus vonzás számszerű elméletének megalapozása mérésekkel.

Joseph Priestley (1733–1804)

H. Cavendish

Henry Cavendish (1731–1810)

Charles-Augustin de Coulomb (1736–1806)

(Sokszor nehéz eldönteni az elsőbbségi kérdéseket köztük.)

Kutatási témák: az elektromos vonzás számszerű elmélete; anyagok vezetőképességének vizsgálata; a töltések tárolási módjai.

A Coulomb-törvény

1760-as, '70-es évek: Priestley, Cavendish és mások már kimérik, hogy a töltött testek közti erő $1/r^2$ -tel arányos.

1785, Coulomb: pontosabb mérések és jó elméleti megalapozás.

$$\underline{F} = k \frac{Q_1 Q_2}{r^2} \frac{\underline{r}}{r}$$

A Coulomb-törvény

1760-as, '70-es évek: Priestley, Cavendish és mások már kimérik, hogy a töltött testek közti erő $1/r^2$ -tel arányos.

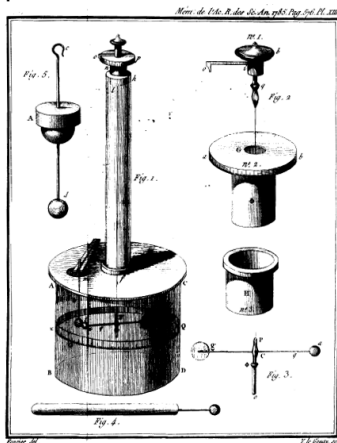
1785, Coulomb: pontosabb mérések és jó elméleti megalapozás.

$$\underline{F} = k \frac{Q_1 Q_2}{r^2} \frac{r}{r}$$

Erőmérő eszköz: torziós inga:

- Függőleges vékony szálon egy vízszintes rúd, végein egy-egy test.
- A testekre ható erők elforgatják a rudat.
- Ha a szál vékony, akkor igen kis erőkre érzékeny.

Pontatlanság forrása: a töltés mennyisége a testeken nehezen határozható meg.

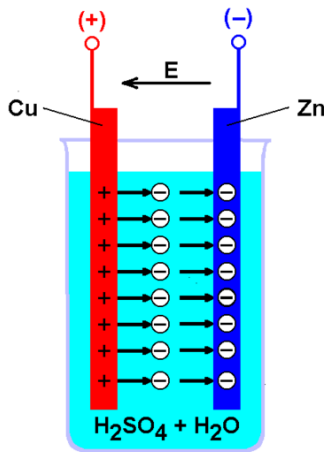

A Volta-elem vagy galván-elem

Az első komolyabb áramforrás:

- elektrolitba (vezető folyadék) két fém merül
- a két fém közt feszültségkülönbség alakul ki
- ez állandó áramot képes hajtani

(Ilyesmik lehettek a „bagdadi elemek”.)

A Volta-elem vagy galván-elem

Az első komolyabb áramforrás:

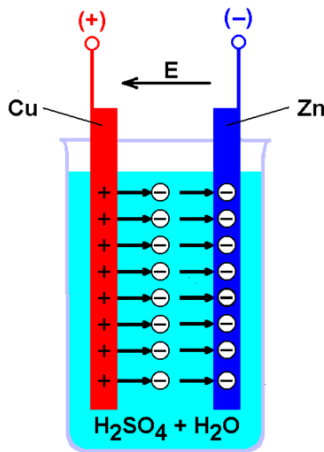
- elektrolitba (vezető folyadék) két fém merül
- a két fém közt feszültségkülönbség alakul ki
- ez állandó áramot képes hajtani

(Ilyesmik lehettek a „bagdadi elemek”.)

A folyamat megfordítása: **galvanizálás**.

Elektrolitba merülő fémekre külső feszültség hatására az oldatból vékony fémréteg ül ki.

Nagyon hasznos eljárás pl. a korrózióvédelemben.

A Volta-elem vagy galván-elem

Az első komolyabb áramforrás:

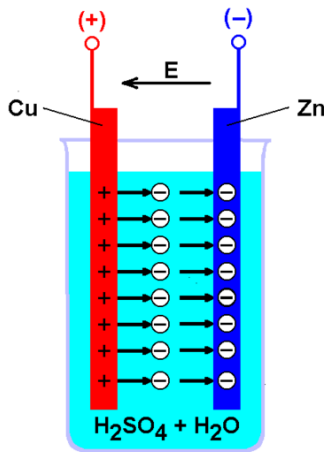
- elektrolitba (vezető folyadék) két fém merül
- a két fém közt feszültségkülönbség alakul ki
- ez állandó áramot képes hajtani

(Ilyesmik lehettek a „bagdadi elemek”).

A folyamat megfordítása: **galvanizálás**.

Elektrolitba merülő fémekre külső feszültség hatására az oldatból vékony fémréteg ül ki.

Nagyon hasznos eljárás pl. a korrózióvédelemben.

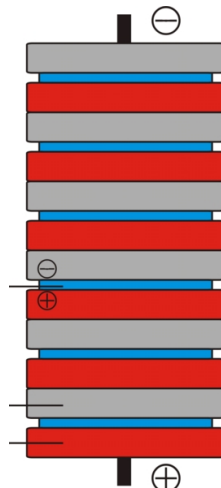

Az elemet nehezen kezelhetővé teszi a folyadék jelenléte.

A Volta-oszlop

Ötlet:

- itassuk fel valamiben az elektrolitot
- az elektródáknak nem kell bemerülni az elektrolitba, elég, ha érintkeznek vele
- fém-elektrolit-fém cellákat egymásra halmozhatunk

A Volta-oszlop

Ötlet:

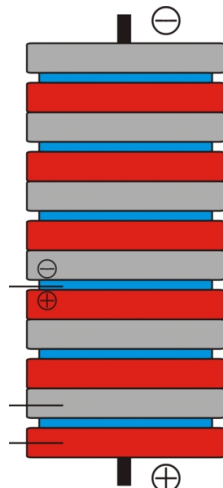
- itassuk fel valamiben az elektrolitot
- az elektródáknak nem kell bemerülni az elektrolitba, elég, ha érintkeznek vele
- fém-elektrolit-fém cellákat egymásra halmozhatunk

Eredeti összetétel:

- elektrolit: sós víz (ruhaanyagban felitatta)
- réz-cink, majd ezüst-cink elektródák

Egy-egy cella 0,5–2 V feszültséget ad anyagtól függően.

⇒ Egy Volta-oszloppal több száz volt előállítható!

Utókor: jobb definíció a feszültségre, de Voltáról nevezik el az egységet.

A Volta-oszlop jelentősége, felhasználása

A dörzselektromossághoz és a leideni palackhoz képest:

- **Sokkal több össz töltés:** hosszabb ideig tud áramot hajtani.
- **Kisebb feszültség:** kezelhetőbb, a szigetelés kisebb gond.

A Volta-oszlop jelentősége, felhasználása

A dörzselektromossághoz és a leideni palackhoz képest:

- **Sokkal több össz töltés:** hosszabb ideig tud áramot hajtani.
- **Kisebb feszültség:** kezelhetőbb, a szigetelés kisebb gond.

Megkezdődhet az áramok tanulmányozása.

Lehetőség a mérésekre, áramerősség és feszültség fogalmának kialakítására.

Kémiai alkalmazások: elektrolízis, galvanizálás.

A Volta-oszlop jelentősége, felhasználása

A dörzselektromossághoz és a leideni palackhoz képest:

- **Sokkal több össz töltés:** hosszabb ideig tud áramot hajtani.
- **Kisebb feszültség:** kezelhetőbb, a szigetelés kisebb gond.

Megkezdődhet az áramok tanulmányozása.

Lehetőség a mérésekre, áramerősség és feszültség fogalmának kialakítására.

Kémiai alkalmazások: elektrolízis, galvanizálás.

Ez a mai elemek és akkumulátorok alapötlete.

Sok-sok fejlesztés:

- Szivacsos anyagban tárolják az elektrolitot.
- Kifejlesztették a gél-szerű és a szilárd elektrolitokat is.
- Újszerű elektróda-anyagok és megnövelt elektróda-felületek.

Az áram mágneses tere

AFKT 4.4.6

Sokáig azt hitték: az elektromosságnak és a mágnesességnek nincs köze egymáshoz, csak hasonló jelenségek.

Az áram mágneses tere

AFKT 4.4.6

Sokáig azt hitték: az elektromosságnak és a mágnesességnek nincs köze egymáshoz, csak hasonló jelenségek.

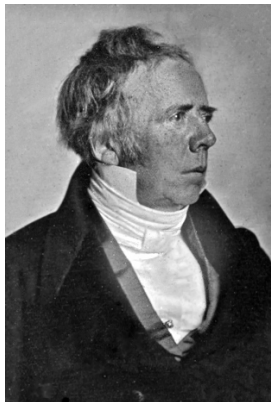
Oersted 1819–1820: Az áramnak van mágneses tere!

Véletlen felfedezés:

- Ha erős áram folyt egy huzalban, akkor mellette az iránytű elfordult. Ekkor a huzal izzott az erős áramtól.
- Ha gyenge volt az áram, nem fordult el az iránytű. Ekkor a huzal nem izzott.

⇒ Téves magyarázat: azt hitte, a fényjelenség szerepe lényeges. Később rájön, hogy **a Volta-oszlop által hajtott áram mágneses teret kelt.** (Fény nélkül is.)

(Egyéb munkák: pl. elsőként állít elő fém alumíniumot.)

Hans Christian
Oersted (1777–1851)

A Biot-Savart-törvény

Jean-Baptiste Biot (1774–1862) és Félix Savart (1791–1841):

1820: számszerű törvény arra, hogy milyen mágneses teret kelt az áram.

(A mágneses tér mérésére kis iránytűket használtak, mint Petrus Peregrinus.)

Segítség: Pierre-Simon Laplace (1749–1827)

Pontos matematikai forma és interpretáció: A mágneses tér olyan, mintha a vezeték kis darabkái külön-külön hoznának létre mágneses teret.

A törvény kicsit hasonlított a Coulomb-törvényhez.

(Konkrét alakját nem írjuk fel Fizikatörténet órán.)

A Biot-Savart-törvény

Jean-Baptiste Biot (1774–1862) és Félix Savart (1791–1841):

1820: számszerű törvény arra, hogy milyen mágneses teret kelt az áram.

(A mágneses tér mérésére kis iránytűket használtak, mint Petrus Peregrinus.)

Segítség: Pierre-Simon Laplace (1749–1827)

Pontos matematikai forma és interpretáció: A mágneses tér olyan, mintha a vezeték kis darabkái külön-külön hoznának létre mágneses teret.

A törvény kicsit hasonlított a Coulomb-törvényhez.

(Konkrét alakját nem írjuk fel Fizikatörténet órán.)

Jelentőség: Tetszőleges alakú vezeték által keltett mágneses teret ki lehet számolni vele.

◀ ◻ ▶ ◀ ◻ ▶ ◀ ≡ ▶ ◀ ≡ ▶ ≡

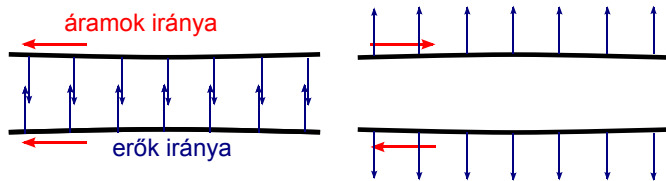

Az áramok egymásra hatása

AFKT 4.4.7

AFKT 4.4.8

Andre Marie Ampere (1775-1836)

1820: Azonos áramirány esetén vonzó, ellenkező irány esetén taszító erő lép fel a vezetékek között.

Ampere megadja a számszerű törvényt is.

Áramerősség és erőmérés összekötése: **Pontos áram- és feszültségmérők.**

Az áramerősség mai definíciója: *1 amper azon párhuzamos vezetékekben folyó áram erőssége, melyek egymástól 1 m-re helyezkednek el és méterenként $4\pi \cdot 10^{-7}$ N erővel hatnak egymásra.*

Az indukció

Michael Faraday (1791–1867)

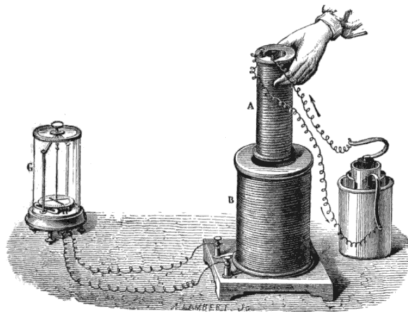
1831: indukció felfedezése.

Az indukció

Forradalmi jelentősége van!

Lényeg: változó mágneses tér elektromos teret kelt.

- tekercsben ki-be tologatott mágnesrúd hatására feszültség ébred
- tekercsben mozgatott másik áram-járta tekercs is feszültséget kelt
- megszaggatott elektromágnes egy másik tekercsben feszültséget indukál

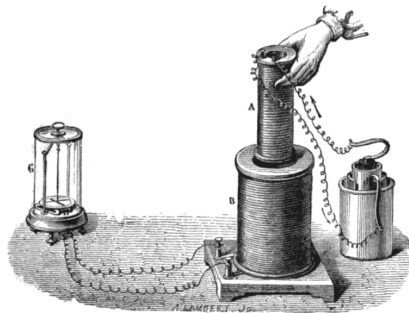
Faraday egyik indukciós eszköze

Az indukció

Forradalmi jelentősége van!

Lényeg: változó mágneses tér elektromos teret kelt.

- tekercsben ki-be tologatott mágnesrúd hatására feszültség ébred
- tekercsben mozgatott másik áram-járta tekercs is feszültséget kelt
- megszaggatott elektromágnes egy másik tekercsben feszültséget indukál

Faraday egyik indukciós eszköze

Mozgásból elektromos áram állítható elő.

(Ezen alapul ma pl. a bicikli dinamó, de az erőművek áramtermelése is!)

Faraday tervez és épít elektromos generátort, de az nem alkalmas nagy teljesítmény leadására.

Faraday egyéb eredményei

Számtalan egyéb eredmény:

- Minden anyag reagál a mágneses térre: para-, dia- és ferromágnesesség.
- **Faraday-kalitka:** kellően sűrű fémrács leárnyékolja a környezet elektromos tereit.
- **A fény polarizációs síkje mágneses térben elfordul.** Megsejti, hogy a fénynek köze van az elektromossághoz.
- **Elektrolízis vizsgálata.** Az elektrolízist leíró alaptörvény felfedezése.
- **Elektromágneses tér fogalma:** Faraday szerint nem valami folyadék okozza az elektromos és mágneses hatásokat, hanem a környező tér valamilyen torzulása.
- **Az elektromágneses hullámok megsejtése.**

A nagy összegzés: Maxwell

AFKT 4.4.9

AFKT 4.4.10

James Clerk Maxwell (1831–1879):

Faraday tanítványa, munkájának folytatója.

A Maxwell-egyenletek

1864: Az eddigi eredmények összegzése. Mai alakban:

$$\nabla \cdot \mathbf{E} = \frac{\rho}{\varepsilon_0}$$

Laplace, Poisson, Gauss

a töltések elektromos teret keltenek

$$\nabla \cdot \mathbf{B} = 0$$

Laplace, Poisson, Gauss

nincs mágneses töltés

$$\nabla \times \mathbf{E} = -\frac{\partial \mathbf{B}}{\partial t}$$

Faraday

a mágneses tér változása elektromos teret kelt

$$\nabla \times \mathbf{B} = \mu_0 \mathbf{J} + \mu_0 \varepsilon_0 \frac{\partial \mathbf{E}}{\partial t}$$

Ampere + Maxwell

mágneses teret áram vagy az elektromos tér változása kelt

A teljes elektromosságtani tudást összefoglalta!

Az „eltolási áram”

A legutolsó tag Maxwell **elméleti felfedezése**: enélkül nem teljesülne a töltésmegmaradás.

Fizikai jelentés: **változó elektromos tér mágneses teret kelt.**

- A jelenség közvetlenül nehezen mutatható ki a kicsi együtthatók miatt.
- Fontos következmény: vált. el. tér $\Rightarrow$ vált. mágn. tér $\Rightarrow$ vált. el. tér $\Rightarrow$ ... $\Rightarrow$
Elektromágneses hullám!

Az „eltolási áram”

A legutolsó tag Maxwell **elméleti felfedezése**: enélkül nem teljesülne a töltésmegmaradás.

Fizikai jelentés: **változó elektromos tér mágneses teret kelt.**

- A jelenség közvetlenül nehezen mutatható ki a kicsi együtthatók miatt.
- Fontos következmény: vált. el. tér $\Rightarrow$ vált. mágn. tér $\Rightarrow$ vált. el. tér $\Rightarrow \dots \Rightarrow$
Elektromágneses hullám!

Maxwell pontosan leírja az elektromágneses hullámokat matematikailag.
Sebesség: $v = 1/\sqrt{\mu_0\epsilon_0}$. Az állandók értékét beírva: $v \approx 3,00 \cdot 10^8$ m/s.
 $\Rightarrow$ **Az elektromágneses hullámok épp a fény sebességével terjednek!**
(Fizeau, Foucault épp ekkortájt méri meg.)

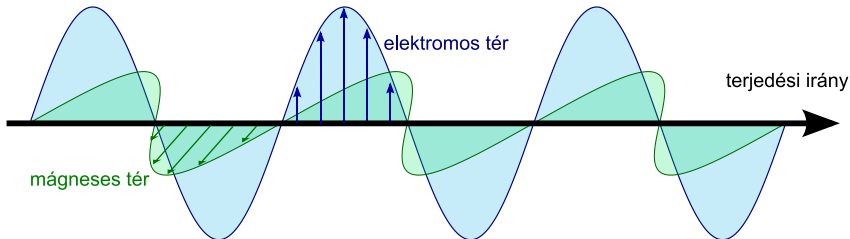
Más kísérleti bizonyítékokkal együtt: **A fény elektromágneses hullám!**

Az elektromágneses hullámok

Az elektromágneses hullámok kialakulásának menete:

Egy kialakult, szinuszos elektromágneses hullám.

Az elektromágneses hullámok

Faraday sejtette, Maxwell megadta az elméleti leírást.

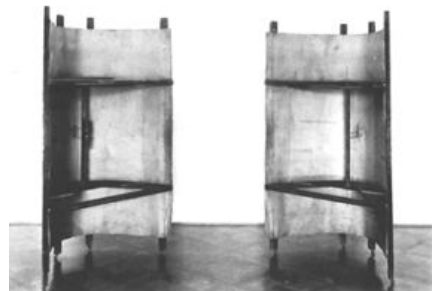
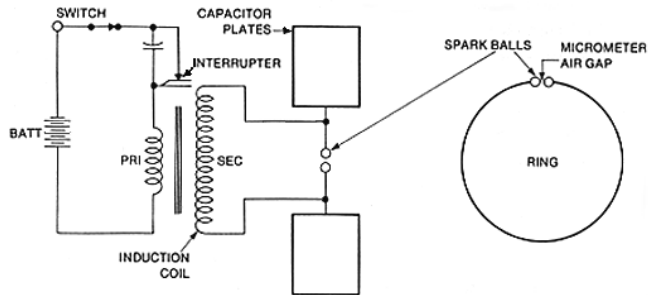
Sejtés: a fény elektromágneses hullám.

Kellene közvetlen bizonyíték!

Gond: a fény frekvenciája 10^{14} Hz körüli. Ilyen gyorsan változó elektromos és mágneses teret nem tudnak előállítani.

Hertz berendezései

Érdekesség: a nagyfrekvenciás magas feszültség két kis fémgolyó közt keletkezik $\Rightarrow$ néha szikra ugrik át.

Első rádiós távközlési eszköz: „szikratávíró”. Csak Morze-jeleket tudott küldeni.

Az elektromosságtan technikai alkalmazásai

Az elméleti eredmények lehetővé tették, hogy a 19.szdz. közepétől iparágak fejlődjenek ki az elektromosságtanra alapozva.

- **Jedlik Ányos (1800–1895):** öngerjesztéses dinamó, villanymotor, nagyfeszültség előállítása, ...
- **Thomas Alva Edison:** távírás fejlesztése, izzólámpa, fejlett mikrofonok, első erőművek, áramellátás kiépítésének egyik változata (egyenáramú)
- **George Westinghouse, Nikola Tesla:** váltóáramú generátorok, elosztóhálózatok, eszközök. (A mai elektromos hálózat alapjai.)
- **Zipernowsky Károly, Déri Miksa, Bláthy Ottó:** hatékony transzformátor
- **Guglielmo Marconi, Nikola Tesla, Alexander Stepanovich Popov:** rádiózás kezdetei
- **Werner von Siemens, Kandó Kálmán:** villanymozdony
- ...

Mindent tudunk az elektromosságtanról?

A 19.szdz. végén azt hitték, hogy igen.

„Csak” néhány értelmezési probléma maradt:

- Mi is az az éter?
- Létezik-e abszolút vonatkoztatási rendszer?
- Mihez képest terjed a fény fénysebességgel?

Általánosan elfogadott kép: az éter egy finom anyag, mely kitölti az Univerzumot. Ennek feszültségi állapotait észleljük elektromos ill. mágneses térként. Az éter egy abszolút vonatkoztatási rendszert határoz meg.

Gond: Nem sikerül kimutatni a Föld mozgását az éterhez képest!
(Lásd a fénysebességről mondottakat és a későbbieket.)

Ezek a gondolatok és kísérletek vezetnek a relativitáselmülethez.